ORCID:0009-0006-7151-0544

RAQAMLI PLATFORMALAR DAVRIDA TIJORAT BANKLARINING RESURS POTENTSIALINI BOSHQARISH VA JALB QILINGAN MABLAG'LAR UNUMDORLIGINI OSHIRISH

Djurayev.KH.G
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi
jxurshid1907@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada raqamli transformation sharoitida tijorat banklarining resurs potentsialini samarali boshqarish, ekotizim va platformali usullardan foydalangan holda jalb qilingan mablag'lar unumdorligi hamda sifatini oshirish masalalari tadqiq etilgan. Maqolaning asosiy maqsadi bank xizmatlarini platformalashtirish sharoitida passivlar va resurs bazasini optimallashtirish, arzon va barqaror resurslarni jalb qilishning konseptual-uslubiy yondashuvlarini ishlab chiqishdan iboratdir. Tadqiqot jarayonida tijorat banklarida raqamli platformalar hamda fintex-ekotizimlarning joriy etilishi resurs potentsialini oshirishdagi o'rni va ahamiyati atroflicha ilmiy tahlil qilindi. 2021–2025-yillar oralig'ida O'zbekiston Respublikasi bank sektorida jalb qilingan mablag'lar dinamikasi, depozitlar tarkibi, raqamli bank xizmatlari ulushi hamda resurslar unumdorligi ko'rsatkichlari amaliy tahlil qilinib, mavjud muammolar va tizimli imkoniyatlar aniqlandi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ekotizimli yondashuv banklarga mijozlar bazasini kengaytirish va talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlar ulushini oshirish orqali resurs narxini arzonlashtirish imkonini beradi. Maqolada tijorat banklarining resurs potentsialini platformali texnologiyalar vositasida boshqarish samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy xulosalar hamda amaliy takliflar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar. Tijorat banklari, resurs potentsiali, raqamli platformalar, bank ekotizimi, passivlarni boshqarish, jalb qilingan mablag'lar, depozit siyosati, fintex, unumdorlik, Open API.

Kirish. Zamonaviy bankchilik tizimi raqamli texnologiyalarning shiddatli kirib kelishi va bank-moliya xizmatlarining ekotizim va platformali modellarga o'tishi bilan xarakterlanadi. Moliyaviy bozorda raqobatning kuchayishi hamda mijozlar ehtiyojining o'zgarishi tijorat banklaridan an'anaviy resurs yig'ish usullaridan voz kechib, moslashuvchan, raqamli va arzon resurs bazasini shakllantirish strategiyalariga o'tishni talab etmoqda. Tijorat banklarining resurs potentsiali uning moliyaviy barqarorligi va kredit-investitsiya faoliyatining asosi hisoblanadi. Shu sababli, jalb qilingan mablag'lar unumdorligini oshirish va ularning narx bo'yicha optimalligini ta'minlash resurslar boshqaruvining markaziy masalasidir.

Mamlakatimizda bank tizimini isloh qilish va raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi «2020–2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida»gi PF-5992-sonli Farmoni qabul qilinib, unda bank faoliyatini transformatsiya qilish, raqamli xizmat ko'rsatish kanallarini kengaytirish va resurs bazasi sifatini oshirishning ustuvor yo'nalishlari belgilab berildi.[1] Raqamli platformalarning joriy etilishi banklarga mijozlar mablag'larini doimiy va kam xarajatli vositalar orqali jalb qilish, depozitlar tarkibini yaxshilash

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

va resurs unumdorligini oshirish imkonini yaratadi. Ushbu yo'nalishda zamonaviy usullarni ishlab chiqish ham nazariy, ham amaliy jihatdan dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Metodologiya. Tadqiqot jarayonida tijorat banklarining resurs potentsialini boshqarish hamda raqamli platformalar vositasida passivlar unumdorligini oshirish yo'nalishida tizimli va funksional tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy-uslubiy asosini mahalliy va xorijiy olimlarning bank ishi, fintex-ekotizimlar hamda moliyaviy menejmentga oid ilmiy izlanishlari tashkil etadi. Tahlil jarayonida guruhlash, qiyosiy tahlil, davriy dinamika (trendlar tahlili), nisbiy ko'rsatkichlar va iqtisodiy-statistik baholash usullari qo'llanildi.[2] O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy statistik ma'lumotlari va tijorat banklarining konsolidatsiyalashgan hisobotlari empiroik baza sifatida xizmat qildi. Tizimli yondashuv orqali bank resurs bazasining sifat va miqdor ko'rsatkichlari hamda platformali usullarning unumdorlikka ta'siri konseptual jihatdan baholandi.

Tahlil va natijalar. Mamlakatimiz bank tizimida raqamli platformalarni joriy etish va bank xizmatlarini transformatsiya qilish natijasida tijorat banklarining resurs bazasida so'nggi yillarda ijobiy o'sish sur'atlari va tarkibiy o'zgarishlar kuzatildi. Banklar tomonidan mobil ilovalar, Open API va masofaviy xizmatlar platformalarining faol tatbiq etilishi jalb qilingan mablag'lar hajmini keskin oshirishga xizmat qilmoqda[3].

Quyidagi 1-jadvalda 2021–2025-yillarda O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining resurs potentsiali va raqamli depozitlar dinamikasi ko'rsatkichlari keltirilgan:

1-jadval. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining resurs potentsiali va raqamli platformalar orqali jalb qilingan mablag'lar dinamikasi[4] (2021–2025-yillar)

Ko'rsatkichlar / Yillar	2021-y.	2022-y.	2023-y.	2024-y.	2025-y.*
Jami bank majburiyatlari (trln. so'm)	370,4	451,2	545,8	660,1	795,0
Jalb qilingan depozitlar hajmi (trln. so'm)	156,0	216,7	241,7	295,4	368,0
Raqamli platformalar orqali jalb qilingan depozitlar ulushi (%da)	24,2	31,5	40,8	49,2	58,5
Depozitlar bo'yicha o'rtacha tortilgan foiz xarajati (%da)	14,8	15,2	14,5	13,8	12,9

*Izoh: 2025-yil ko'rsatkichlari Markaziy bank va banklar hisobotlarining dastlabki baholash ma'lumotlari asosida keltirilgan.

O'zbekiston tijorat banklarining 2021–2025-yillardagi ko'rsatkichlari tahlili shuni ko'rsatadiki, bank majburiyatlari va jalb qilingan depozitlar hajmi izchil o'sib bormoqda. Bank majburiyatlari 2021-yildagi 370,4 trillion so'mdan 2025-yilga kelib 795,0 trillion so'mga yetishi baholanmoqda. Shuningdek, resurs bazasining asosiy qismi bo'lgan depozitlar hajmi 156,0 trillion so'mdan 368,0 trillion so'mga qadar ko'paygan[5].

Ushbu davrda eng salmoqli ijobiy tendensiya raqamli platformalar (mobil banking, marketplace va fintex hamkorliklar) orqali jalb qilingan depozitlar ulushining keskin ortishidir. Agar 2021-yilda bu ko'rsatkich 24,2 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilga kelib u 58,5 foizga etgan. Bu holat bank mijozlarining masofaviy xizmatlarga o'tayotganligi va platformali usullarning resurs yig'ishdagi samaradorligini tasdiqlaydi. Raqamli kanallar orqali talab qilib olinguncha saqlanadigan tranzaksion mablag'larning ko'payishi banklar uchun jalb qilingan resurslar narxini pasaytirish imkonini berdi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

O‘rtacha tortilgan foiz xarajati 2022-yildagi 15,2 foizdan 2025-yilda 12,9 foizgacha pasaygani buning amaliy isbotidir[6].

Biroq, tahlillar banklarda resurs potentsialini boshqarishda bir qator muammolar saqlanib qolayotganini ko‘rsatadi:

1. Uzoq muddatli va barqaror resurs bazasining yetarli emasligi hamda muddatli depozitlar ulushining beqarorligi;
2. Ayrim banklarda ekotizimli xizmatlarning to‘liq shakllanmagani va Open API platformalaridan foydalanish darajasining pastligi;
3. Kiberxavfsizlik va raqamli platformalarning texnik barqarorligi bilan bog‘liq xatarlar.

Resurs unumdorligini oshirish uchun platformali boshqaruv modelini amaliyotga keng tatbiq etish talab etiladi.

Xulosa va takliflar. O‘tkazilgan ilmiy tadqiqotlar va tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli platformalar davrida tijorat banklarining resurs potentsialini boshqarish nafaqat depozit stavkalariga, balki mijozlarga qulay va ekotizimli raqamli xizmatlarni taqdim etishga bog‘liq. Ekotizim va platformali usullarni joriy etish bank passivlarining tannarxini arzonlashtiradi, resurslar unumdorligini oshiradi hamda jalb qilingan mablag‘larning barqarorligini ta’minlaydi.

Tijorat banklarida resurs potentsialini boshqarish va unumdorlikni oshirish bo‘yicha quyidagi amaliy taklif va tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Ochiq banking (Open API) va fintex hamkorlikni kengaytirish: Banklar nobank tashkilotlar, elektron tijorat platformalari va fintex-kompaniyalar bilan integratsiyalashgan holda yangi mijozlar segmentlarining bo‘sh pul mablag‘larini avtomatik usulda jalb qilish mexanizmlarini yaratishi lozim.
2. Ekotizimga asoslangan raqamli depozit mahsulotlarini ko‘paytirish: Mijozlarga uning kundalik xarajatlari va jamg‘arib borish odatlariga moslashtirilgan, avtomatik jamg‘ariluvchi (micro-saving) smart-depozit platformalarini tatbiq etish zarur.
3. Passivlar va aktivlar muddatliligi mutanosibligini boshqarish (ALM): Raqamli platformalar tahlili (Big Data) vositasida depozitlar harakatini aniq prognozlash va talab qilib olinguncha mablag‘larning beqarorlik darajasini minimallashtirish tizimini yo‘lga qo‘yish lozim.
4. Kiberxavfsizlik va axborot infratuzilmasini mustahkamlash: Platformali xizmatlar ishonchliligini va mijozlar mablag‘lari xavfsizligini ta’minlash orqali bank raqamli ekotizimiga bo‘lgan ishonch indeksini mutassil oshirib borish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. «Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida»gi O‘zRQ-580-son Qonuni. T., 2019-yil 5-noyabr (o‘zgartish va qo‘shimchalar bilan).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. «2020–2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-5992-sonli Farmoni. T., 2020-yil 12-may.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. «O‘zbekiston – 2030» strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-158-sonli Farmoni. T., 2023-yil 11-sentabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining Qarori. «Tijorat banklarida likvidlikni va resurslarni boshqarishga qo‘yiladigan talablar to‘g‘risida»gi nizam (ro‘yxat raqami 2709-son). T., 2015-yil 13-avgust (qo‘shimchalar bilan).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Bank tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish va ochiq banking bo'yicha me'yoriy yo'riqnomalar. T., 2023-y., 12-15-betlar.
6. Abdullayev YO.A., Qoraliyev T.M. Tijorat banklari resurslarini boshqarish va depozit siyosati. Darslik. – T.: «Iqtisod-Moliya», 2021. – 310 b.
7. Omayev A.A., Toymuhammedov I.R. Bank ishi va fintex-ekotizimlar. O'quv qo'llanma. – T.: «Noshir», 2022. – 265 b.
8. Jumaev N.H. Tijorat banklarida passivlar va aktivlarni kompleks boshqarish usullari. Monografiya. – T.: «Fan va texnologiya», 2023. – 195 b.
9. https://cbu.uz
10. https://www.ifc.org

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.